

Политическите идеологии

От: Антоний Тодоров, „Елементи на политиката”

Идеологията представлява цялостна система от възприети възгледи, способна да мотивира политическото действие и бързо да произведе програма за действие. Обичайно идеологическите възгледи се приемат безкритично, като елемент от ценностните ориентации на индивида, но същевременно и като цялостно обяснение на реалността.

Идеологиите са и теоретични конструкции с претенцията да обясняват реалността достъпно. По своята форма те са политически теории, които са достъпни за една широка публика. Те са явление на масовата политика, появяват се през XVIII век заедно с първите масови политически революции.

Терминът „идеология” е употребен за първи път от френския философ Дестют дьо Траси (Destutt de Tracy) през 1796 в „Мемоар върху способността за мислене” като „наука за идеите”, за мисленето и неговите знаци. Идеологията означава възглед, познание, което дава отговори на въпроси, които по традиция са били предмет на религията, на вярата. До средата на XIX век терминът идеология се е разбирал като научно обяснение на обществото. Карл Маркс първи оспорва неутралността на идеологията и я определя като „фалшиво съзнание”, обяснение на света, детерминирано от определена класова гледна точка. (Baechler 1976; Parenteau, Parenteau 2008)

Съвременната дефиниция на идеологията я приравнява към политическа доктрина, основана на единен принцип на обяснение на действителността и съставена от свързани в едно цяло идеи, приети обичайно без критично осмисляне. Идеологията също така е способна бързо да се превърне в програма за действие. В хода на модерните политически революции от края на XVIII век идеологиите целят да мотивират едно масово действие в подкрепа на даден политически проект.

1. Класификации на идеологиите

В политологическата литература се употребяват много думи, с които назоваваме идеологическите системи. Тяхната класификация и типологизация никога не може да бъде изчерпателна и стриктна, винаги ще предизвиква спорове и несъгласия.

Границите между идеологиите, макар да се представят от последователите им като ясни и категорични, всъщност са подвижни. Повечето идеологии от XX век са по същество съставни, те съдържат идеи, чиято генеалогия е различна.

Идеологиите можем да различаваме като индивидуалистки или колективистки, като ориентирани повече към публичните или към частните свободи, като традиционалистки или революционни, като заемащи страната на собствениците или на работниците, като активистки или като основани на ненамесата на субекта в обществените процеси, като приемащи естествения (органичния) характер на обществените разделение или като настояващи, че това е социална конструкция.

По традиция, идваща от френските корени на понятието, използваните наименования на идеологиите завършват с наставката „-изъм” (-isme): говорим за консерватизъм, либерализъм, социализъм, комунизъм, анархизъм, фашизъм. Но в българския език се употребяват и производни съществителни от среден род като либертарианство или „почвеничество”, както и съществителни в женски род като социалдемократия или християндемократия.

Появата и разпространението на модерната държава през XVI и XVII век създава първото идеологическо противопоставяне: между абсолютизма и аристократичния либерализъм. Абсолютизмът като първа историческа форма на модерната държава, има също и идеологическа обосновка. Той схваща обществото органически, като проява на естествено разделение на функциите, така както е в тялото: главата, ръцете и краката да много важни, но все пак главата командва. Така е и в обществото – короната е в правото си да упражнява суверенна (неделима) власт, защото целта ѝ е запазването на целия обществен организъм. Томас Хобс в знаменитата си книга „Левиатан” (1649-1650) определя нововъзникналата модерна държава като „обща власт, която всява страх у хората и насочва действията им към общото благо“. В тази нова идеология на абсолютизма монархът-суверен е третиран и като „баща на семейството” по отношение на поданиците си – той може да бъде суров, но е справедлив и закрилник, като грижовния баща (Nemo2002 : 42-44).

В опозиция на това органическо разбиране на ролята на монарха-суверен, баща на народа, се развива и една друга идеология, която отстоява позициите на загубилата влиянието и самостоятелността си аристократия. Тази идеология се основава върху запазването на „традиционните свободи”, с които са се ползвали благородниците, апелира към възраждането на рицарската етика на достойнството и доблестта. Тази съпротива на аристократията срещу засилващата се Корона ще роди такива документи като „*Magna carta libertatum*” (1215) или движения като Фрондата във Франция. Този аристократичен либерализъм, парадоксално, в последвалите столетия ще се демократизира като се освободи от съсловните си рамки и ще подхрани либералните идеологии на XIX век, включително обосноваването на правата на човека, разпростиращи се след Американската и Френската революции върху всички граждани, а не само върху благородниците.

Едва с Американската и Френската революции от края на XVIII век аристократичният либерализъм ще произведе първите форми на масови либерални демократични идеологии. А критиката на Френската революция ще произведе първите масови консервативни идеологии. Тези основополагащи за европейската история политически събития ще породят първите две идеологически течения на новото време: либерализма и консерватизма. По-късно, към средата на XIX век, като радикална разновидност на либерализма ще се появи и течението на социализма.

2. Консервативните идеологии.

Консервативните идеологии са достатъчно разнообразни, но могат да се дефинират няколко основни ценности, които всички те споделят (Scruton 1982; Colas 1997; Блекуел 1997):

- Традиция: Свързване на минало, настояще и бъдеще.
- Несъвършенство на човека: Човекът е ограничен, зависим, търсещ сигурност и стабилност. Той е егоистичен, властен и алчен.
- Прагматизъм: Човешкият разум е ограничен, затова – малки стъпки, а не големи промени.
- Йерархия: Различията и неравенствата са естествени (мъже-жени, родители-деца, учители-ученици, предприемачи-работници).
- Религия: Особена привързаност към християнските ценности, семейството..
- Авторитет: Наличието на силни авторитети е основа на социалната сплотеност. Свобода – чрез ред, ограничения, правила, авторитети.
- Собственост: Стимулира хората да спазват закона.

Класическият консерватизъм възниква като реакция на Френската революция и се основава на привързаност към монархизма; религията и традицията. След края на XIX век консерватизмът претърпява реакционна радикализация и се ориентира към расизъм, етнонационализъм, антипарламентаризъм. След Втората световна война и опита на нацизма и фашизма, консерватизмът се отказва от крайностите и изгражда профила си на основата на антикомунизма и елитарната демокрация. От края на 1970-те години се развива неоконсерватизмът. Етнонационализмът е също проявление на консервативните идеологии.

Класическият консерватизъм се развива като критика на Френската революция, най-вече на нейния конституционализъм (убедеността, че хората са в състояние сами да учредяват обществото, в което да живеят), нейния егалитаризъм (идеята за равните права на гражданите в политиката) и нейния радикализъм по отношение на традицията и заварената действителност (идеята за разрушаване на стария свят, за да се разчисти мястото за новия) (Oгу1997 : 166-174).

Едмънд Бърк (1729-1797) с право може да бъде наречен патриарх на консерватизма. Противопоставяйки традицията на разума, той подлага на критика основните идеи на Просвещението в политическата област. Според него „естественият закон“ в обществото е синтезиран от традицията, която е „мъдрост без рефлексия и стои над рефлексията“. Бърк се противопоставя на произволното конституционно творчество, което се оправдава с необходимостта от защита на правата на човека (Малинов 2003).

На най-остра критика е подложен егалитаризмът. Жозе-Мари дьо Местър (1753-1821) смята самата революция като грешка, като „наказание“ за греховете на човечеството. Той дори стига до апологията на палача като извършител на божествения ред. В същия дух Томас Карлайл (1795-1881) издига „култа на

героите”, които, като противоположност на тълпата, са носители на божествените предназначения и са духовни творци на историята (Ory 1987 : 171-174).

Едно от развитията на класическия консерватизъм през XIX и началото на XX век е **клерикализмът**. Възвращане към християнската религия, като реакция на антиклерикалната политика на Френската република от края на XVIII век (отделяне на църквата от държавата, национализиране на църковната собственост, изискване към свещениците да положат клетва за вярност към републиката).

Клерикализмът е политическа доктрина, която се основава на християнските ценности и иска възстановяването на водещата роля на църквата в светския и духовен живот на обществото. След средата на XIX век вече никой в Европа не застъпва сериозно това, а клерикализмът се развива и в социална насока, със създаването на различни организации (благотворителни, мисионерски, синдикални).

В края на XIX век се развива ново идеологическо и политическо течение, заимстващо от класическия консерватизъм и от клерикализма – **християндемократията**. В основата на новото течение е един либерален католицизъм, който се стреми да демократизира католическата църква и да осъвремени нейното послание към обществото. Смята се, че началото на християндемократията в днешния ѝ вид е поставено с енцикликата на папа Леон XIII *Rerum novarum* (За новите дела) от 1891 г., в която призовава християните да участват в решаването на социалните дела (най-вече във връзка със социалното положение на работниците).

Християндемократията се превръща в основна идеология на десницата след Втората световна война в страни като Германия и Италия, където повечето предвоенни десни партии са дискредитирани заради фактическото им съучастие в установяването на нацисткия и фашисткия режими.

Макар християндемократите в Европа и по света да се различават, те споделят няколко общи идеи:

- Важност на социалния въпрос, както това е изложена в *De Rerum novarum*.
- Представителството на всички социални тела, в които индивидът участва (семейство, община, професия, църква, провинция, държава).
- Свобода на образованието, най-вече на религиозното.
- Административна децентрализация.
- Участие на работниците в управлението и в печалбата на предприятията, социален капитализъм.
- Солидарност между хората, не толкова чрез държавата, колкото чрез междинни тела като асоциации, профсъюзи, църковни общности, кооперативи.

До средата на 1960-те години християндемократите се представят в повечето европейски страни като алтернатива както на консерваторите, така и на либералите и социалистите.

Религиозният **християнски фундаментализъм** е съвременна радикална разновидност на клерикализма. Заражда се в началото на XX век сред някои протестантски общности в САЩ като реакция на социалния и либералния католицизъм. Във Франция сред католическите среди реакцията на новата социална доктрина на църквата се самоназовава с думата „интегризъм” (това са т.нар. „интегрални католици”, които не приемат опитите за модернизация на католическата доктрина).

През 1910 година на Общо събрания на Презвитерианската църква в САЩ се приемат т.нар. „пет фундамента“ на доктрината: вдъхновеност на Библията от Светия дух и свързаната с това непогрешимост на Светото писание.; непорочното зачатие на Христос.; изкуплението на греховете чрез смъртта на Христос.; телесното възкресение на Христос.; историческата достоверност на Христовите чудеса, както са описани в Евангелието. Християнските фундаменталисти застъпват традиционалистки ценности (в семейството, в обществото, в отношението между мъжа и жената), подкрепят консервативните политически партии и лидери, противопоставят се на всякакви социални иновации, които подкопават вярата, като например преподаването в училищата на теорията на Чарлз Дарвин за произхода на човека, употребата на контрацептиви или свободата на аборта.

Неоконсерватизмът е идеологическа доктрина от края на 1970-те години, особен идеологически синтез на традиционен консерватизъм, икономически неолиберализъм и понякога религиозен фундаментализъм. Неоконсервативната вълна започва като разочарование от 1968 г.: ляворадикалната критика на либералното общество не успява. Неоконсерватизмът е критика на либералното общество отдясно. Неоконсерватизмът в САЩ е синтез, събиращ идеи от различни потоци: десни републиканци и разочаровани либерали, религиозни протестантски фундаменталисти, икономисти-монетаристи. Основните принципи на американския неоконсерватизъм могат да се определят така (Легутко 1995; Viguery 1980):

- светът се основава на морален ред, зададен от Бога;
- в центъра е индивидът, общността е второстепенна;
- правителството трябва да има ограничени прерогативи;
- „свободното общество” е за предпочитане през „планираното общество”;
- американската конституция следва да се върне към духа на Отците-основатели;
- основен политически противник на Америка в света е комунизмът.

В Европа неоконсервативната вълна се различава от американския неоконсерватизъм най-вече с липсата на религиозни референции. Но общото е, че се критикува както либерализма, заради неговия универсализъм и индивидуализъм,

изравняващ хората, така и социалдемократическата Welfare State (държава на благоденствието), която налага равенство и по този начин нивелира способностите. За неоконсерватизма е необходима една промяна (която е и връщане към традицията), водеща до „естествено” общество, основано на критериите на таланта, заслугите и способностите, т.е. на „естествените неравенства”. В Европа някои видни бивши маоисти (обичайно причислявани към крайната левица) стават яростни неоконсерватори.

Общата ориентация към неравенството и „естествения подбор” в обществото естествено свързва неоконсерватизма като политика с монетаризма в икономиката, а в по-широк план – с икономиката на предлагането, противопоставяна на социалния модел на Джон Мейнард Кейнс. Австриецът Фридрих Август фон Хайек и американецът Милтън Фридман са най-популярните и влиятелни фигури на тази икономико-социална доктрина. Икономическият неолиберализъм, изтъква тясната връзка между икономическата ефективност и свободната индивидуална инициатива, институционализирана в свободния пазар. Неоконсерватизмът в политиката споделя неолиберализма (лесеферизма) в икономиката. Айн Ранд е вероятно най-цитираната напоследък философка на неоконсерватизма, макар основните ѝ произведения да са публикувани през 1970-те години. Тя обосновава редица идеи на дясното либертарианство и най-вече „рационалният егоизъм” като етическа легитимация на капитализма. (Ранд 2006)

Сам по себе си **национализмът** не е идеология, а сбор от подобни като структура идеологически доктрини, които се развиват заедно с модерните нации-държави през XIX век. Самият термин „нация” не се разбира еднакво в различните европейски култури. Употребен като синоним на новия колективен суверен, който измества монарха по времето на Френската революция, нацията е „тяло от съюзили се хора, живеещи под общ закон и представлявани от общо законодателно тяло”, каквато е дефиницията е на Еманюел Сиейес (Sieyès 1982). Това разбиране за нацията е политическо.

През втората половина на XIX век в Европа, заедно с националното пробуждане, се формира ново, етно-културно разбиране за нацията, като общност от хора, които споделят обща история, общ език и обща култура. Именно това разбиране е в основата на десните националистически идеологии.

Национализмът е идеология, която приема за даденост „националната принадлежност” и отхвърля идеите, че идентичността, включително и националната, е резултат от културен процес, социална конструкция (като казва Бенедикт Андерсон – „въображаеми общности”). Крайният национализъм (ултранационализъм) изключва претенциите на другите нации и се основава на разбирането за „националната изключителност” на собствената нация – самоподразбиращо се право на приоритет пред другите нации. Тоталитарните идеологии винаги използват някаква крайна форма на национализъм. Това прави тези идеологии консервативни по своя характер, защото предполагат нацията като „естествена общност”.

3. Либерални идеологии.

Либералните идеологии също са разнообразни, на всички те най-често споделят следните общи принципи (Ory 1987 : 188-191)

- Индивидуализъм: индивидът има предимство пред общността.
- Свобода: винаги с предимство пред равенството, справедливостта, авторитета.
- Равенство: най-вече пред закона; политическо равенство.
- Толерантност: естествен баланс между конкуриращи се идеи и действия.
- Съгласие: Управление на основата на “съгласието на управляваните”.
- Конституционализъм: Разделение на властите и “ограничено правителство”.

При прехода от абсолютизъм към буржоазно общество, либерализмът се противопоставя на абсолютизма и феодалните привилегии, като приема две основни форми: аристократичен и демократичен либерализъм. След появата на работническите партии в края на XIX век либерализмът заема позицията на собствеността срещу правата на труда; свободна търговия срещу протекционизъм. След Втората световна война основните прояви на либералните идеологии са: икономическият либерализъм, който се обявява срещу намесата на държавата в икономиката; и културният либерализъм (най-вече по отношение на сексуалните свободи и отношенията между половете), който е възприет от левите партии и движения. През 1980-те години на XX век се появява неолиберализмът като име на икономическия монетаризъм, който е приет за икономическа философия от неоконсерваторите.

Класическият либерализъм се развива през първата половина на XIX век и има своите философски основания в рационалистическата философия на Просвещението, най-вече философи като Джон Лок, Джереми Бентам, Шарл дьо Монтескьо, Имануел Кант. Общото в тези философски основания е разбирането на обществото като резултат от обществен договор (а не на Провидението), чиято цел е гарантирането на сигурността и свободата на индивида.

Онова, което е общо за либерализма в средата на XIX век може да се заключи в следните основни принципи:

- Принципът за еднаквостта на човешките същества, което означава, че всички хора без изключение имат едно и също призвание да бъдат свободни.
- Това основополагащо равенство на свободните хора предполага ограничена мисия на държавата, чиято задача е преди всичко да гарантира еднаквата сигурност на всеки. Целта е всеки индивид да има инициативата за собствения си живот. Оттук и привързаността на либералите към различните форми на граждански сдружения с най-различна цел – печалба, култура, политика.

- Равновесие на властите (законодателна, изпълнителна и съдебна), които са отговорни за своите действия.

В своята книга *„За свободата“* (1859 г.) **Джон Стюарт Мил** подчертава новия аспект на социалната и гражданската свобода през XIX век, която той определя като „границите на властта, която може да се осъществява легитимно от обществото върху индивида“. Мил разграничава властта, която взема решения, без да консултира народа, от властта, която е орган на народа и взема решения на основата на свободно изразен консенсус. Според него именно последната е модерната власт (Огу 1987 : 197).

Мил търси „най-добрата форма на управление“, която да съчетава индивидуалната свобода и сигурността, щастието и реда, прогреса и порядъка. Това означава да се уравни демократичното участие на всички в управлението с принципа на разумността, рационалността, достъпна само на един тесен елит.

Основен обект на това рационализиране, присъщ на класическия либерализъм, е отношението между държавата и обществото – докъде политическата власт може да се намесва в живота на гражданите. Формулата е „ограничено правителство“. Но при Мил това не се свежда до разграничаване на държава и пазар, а се ограничава най-вече в политическата сфера. „Ограниченото правителство“ дефинира пространството на изпълнителната власт и оставя свободно поле за общественото мнение, което формира законодателната власт, без да му позволява да стане абсолютна власт. Именно това взаимно ограничение на властите е гаранция, че обществото няма да заставя индивида да върши нещо нежелано, освен в случай на самозащита.

Френските либерални мислители от средата на XIX в. като Бенжамен Констан или Франсоа Гизо, наред с общото за всички либерали – идеята за ограничаването на властта с цел запазването на човешките свободи – са изправени пред труден проблем. От една страна, те искат да защитят наследството на революцията, а, от друга - критично да отхвърлят Терора. Според Бенжамен Констан. „суверенитетът на народа не е неограничен; той се вписва в границите, които му поставят справедливостта и правата на индивидите .“ През 1819 г. Констан прави знаменитото разграничение между античната и модерната свобода: „Целта на древните народи е била разделянето на обществената власт между гражданите на една и съща държава; именно това те са наричали свобода. Целта на модерните народи е сигурността в личното достойние; и те наричат свобода гаранциите, които институциите предоставят на това достойние.“ Модерната свобода е индивидуална, античната – колективна. (Констан 2002: 213)

Сред френските либерални мислители на XIX век Алексис дьо Токвил заема особено място.

Размишлявайки върху събитията от XVIII в. – революциите в Америка и във Франция – Токвил си поставя вечния въпрос за съвместимостта на свободата и равенството. Токвил заминава за Америка през 1831 г. по поръчение на френското министерство на правосъдието, за да изучава американската наказателна система и четири години по-късно публикува знаменитото си произведение *„За демокрацията в Америка“* (1835 г.). Основата на американската демокрация

Токвил вижда „равенство на условията“, което не се свежда само до равенство в правата. Равенството на условията предполага реална социална мобилност, което води до изменчивост и гъвкавост на социалните различия. Проницаемостта на социално-класовите граници, според Токвил, е истинската предпоставка за демокрацията. (Токвил 1996: 83)

Гражданските асоциации, децентрализацията и местното самоуправление, синтезът на равенството и свободата – това са гаранциите срещу тиранията на модерната държава според Токвил: “когато гражданите са почти всички равни, им става трудно да защитават независимостта си от натиска на правителството. След като никой от тях не е достатъчно силен, за да води успешно битката, остава само съединяването на силите на всички, което да запази свободата.”

Републиканският либерализъм през XX век запазва привързаността си към идеите на класическия либерализъм, но поставя акцента върху правовата държава. Това е по същество ново разбиране за демокрацията, която не е достатъчно да се основава на властта на мнозинството и зачитането на правата на малцинствата, както и на зачитането на човешките права, включително на фундаменталните, които никой не може да отнеме. Правовата държава е такава демократична държава, която сама себе си поставя изцяло под властта на закона. Именно правовата държава е гаранция за демокрацията и свободата на индивида.

Идеята за правовата държава застава в центъра на либералната идеология след Втората световна война. Но едно от най-съществените развития на либерализма е т. нар. културен либерализъм. Културният либерализъм е подход към обществото, който се опира на свободата на личността от културните норми. Това е разбирането, че обществото не трябва да налага специален код на поведение, и че правата на не-конформистите трябва също да се зачитат. Културният либерализъм се проявява също и изтъкването на правото на индивида на сексуална свобода, включително на свободен избор на сексуална идентичност.

Неолиберализмът е по същество пазарен подход към икономическата и социална политика, основана на приоритетната ролята на частния сектор при определянето на политическите и икономическите приоритети на държавата. Често с тази дума се назовава преобладаващата от 1980-те години насам идеологическа парадигма, която се застъпва за разширяването на пазарната логика в областта на социалните и дори на емоционалните отношения.

Неолиберализмът е концепция за икономиката и обществото, чиито принципи са изложени през 1989 г. от Джон Уилямсън (експерт в Института за международна икономика) в т.нар. „Вашингтонски консенсус“ (най-вече това обозначаваа единодушното разбиране на МВФ, Световната банка и правителството на САЩ). Принципите включват намаляване на държавните разходи, намаляване на данъците за бизнеса, либерализация на търговията и изобщо на пазара, включително на пазара на труда, либерализиране на режима на чужди инвестиции, правна защита на правото на собственост. Неолиберализмът е идеология на свободния пазар, освободен от всякакви ограничения от страна на държавата. По своята социална логика това е идеология, която оправдава конкуренцията в обществото и

обществените неравенства. Последното прави неолиберализма привлекателен и за неоконсерваторите.

4. Социалистически идеологии.

Социалистическите идеологии също за разнообразни, първоначално се родят с класическия либерализъм като негов по-радикален вариант, но после се развиват по собствено логика и произвеждат цяла палитра от идеологии. Основните ценности на социалистическите идеологии могат да се синтезират до следното (Scruton 1982; Colas 1997; Блекуел 1997):

- Социалност, разбирането, че хората са предимно социални същества.
- Солидарност, което поставя сътрудничество пред конкуренцията и колективизма пред индивидуализма.
- Социално равенство (икономическо, в образованието), което да допълни политическото.
- Класовата борба като двигател на политиката.
- Приоритет на публичните свободи и на публичната собственост.

През първата половина на XIX век се развива т.нар. ранен социализъм, който не е толкова политически, колкото ориентиран към пряката социална реформа. След 1848 г. най-влиятелна идеология в социалистическите движения става марксизмът. Това се свързва с развитието на организираното работническо движение, породило в края на XIX век първите социалдемократически партии. В началото на XX век се развива дълбоко разцепление между социалдемократите и комунистите, които представляват радикалното, революционното крило в социализма. След Втората световна война разделенията продължават и сред комунистите (с появата на еврокомунизма, маоизма) и сред социалдемократите (с появата на „средиземноморския социализъм“)

Класическият социализъм се заражда в началото на XIX век първоначално в лоното на радикалните либерали. Терминът „социализъм“ се появява в текст на френския политик Пиер Льору (Огу 1987 : 246). Индустриализацията на Европа през XIX в., развитието на науките създават основата за все по-широката вяра във възможностите на разума и волята да преобразува света. Социалистическите мислители си поставят именно тази задача – светът да се преобразува целенасочено, с помощта на разума.

Социализмът от първата половина на XIX в. (най-вече през 1830-те и 1840-те години) е наследник на няколко основни идеи на Просвещението:

- вяра в прякото действие (материализъм);
- вяра във вродената доброта на човека (Русо);
- вяра във всемогъществото на разума (Дидро);
- вяра в прогреса (Кондорсе).

Ранните социалисти като Шарл Фурие, Етиен Кабе, Робърт Оуен са автори на социални експерименти (Икарийските колонии, фаланстерите, общината в Ню Хармъни), където демонстрират как общности, основани на кооперативния труд и собственост, могат да бъдат социално по-ефикасни от експлоататорския капитализъм. Повечето от тези експерименти завършват с банкрут.

Либералните революции от 1848-1849 г. в Европа радикализират социалистическата мисъл. Засилва позициите си комунизъмът, възникнал като радикално течение в рамките на социализма. Постепенно комунизъмът се разграничава от социализма, а революцията започва да се противопоставя на реформата.

Социалистическата реформа цели постигането на равенство в едно неравно общество, т. е. по същество изисква подпомагане на необлагодетелстваните:

- чрез действително всеобщо изборително право;
- чрез система за професионално представителство на работниците;
- чрез всеобщо светско и безплатно образование, което да престане да бъде привилегия;
- чрез равенство на мъжете и жените (най-вече в дома и работата).

Марксизъмът е разновидност на социалистическите идеологии, макар неговият създател – Карл Маркс – винаги да е отхвърлял квалификацията на неговата теоретична конструкция като „идеология”. Маркс разглежда историческия процес на съвременната цивилизация като насочен към определен финал, „края на историята”, под което разбира край на класовата борба.

Според Маркс обществото има две главни сфери. Базовата (първичната) това е обществената база (структура), в която Маркс включва производствените отношения между хората, развиващи се на основата на разделението на труда. Производната (вторичната) сфера Маркс нарича обществена надстройка, където включва преди всичко политиката (и най-вече държавата), морала, идеологиите. Отношения в производството дефинират формите на обществената надстройка, включително държавата (Колаковски 2006: 181-192).

Държавната (политическата) организация е историческо явление, а не вечен атрибут на човешкото общество. Тя се появява, за да запазва целостта на обществото в момента, когато то се разделя на противоположни социални класи, и ще изчезне заедно с класовото разделение. За Маркс държавата е институция-инструмент. Тя привидно е над обществените противоречия, но всъщност е инструмент за запазване на статуквото, което е в полза на икономически господстващата класа. Икономически господстваща е класата, която вследствие на общественото разделение на труда има монополна собственост (частна собственост) върху условията на труда.

Цялата съвременна цивилизация, от появата на държавата, до буржоазното общество, е синтез на държавна организация и разделение на труда (основа на пазара и частната собственост). Една нова цивилизация, според Маркс, която да замени досегашната, е възможна като цивилизация без държава и без разделение на

труда (пазар, частна собственост). Носител на новата цивилизация за Маркс е съвременният промишлен пролетариат. В политическия проект на марксизма пролетариатът ще трябва да завоюва първоначално политическата власт и да създаде своя държава („диктатура на пролетариата“), която трябва най-вече да ликвидира диктатурата на буржоазията.

Новата цивилизация ще бъде действителност тогава, когато изчезне „заробващото разделение на труда“, т.е., когато изчезнат основите на господството, когато всеки индивид ще бъде изцяло свободен. Маркс нарича комунизъм преди всичко тази нова цивилизация без държава и без разделение на труда, както и политическото движение, поставящо си тази цел.

Марксизмът има огромно влияние върху политическия дебат в края на XIX и почти през целия XX век. Той е източник на идеи за множество мислители и политически движения, основаващи се на радикалната критика на обществения ред.

Комунизмът възниква в началото на XX век като радикално течение на социалистическата мисъл и се позовава на марксизма. Негов основен идеолог е **Владимир Ленин**, руски марксист. Водената от него Болшевишка партия взема властта в Русия през октомври 1917 г. и установява Съветска република. Отношението към съветската революция засилва конфликта между реформистите социалдемократи и комунистите (последните приемат това име след 1919 г.)

Като синоними на комунизъм се употребяват и такива понятия като „болшеvizъм“ или „ленинизъм“, макар това да не е общоприето сред комунистите особено след Втората световна война. Политическата теория на Ленин, който се смята за марксист, ревизира някои идеи на Маркс (Oгу 1987 : 482-489):

- Основно понятие в Лениновата политическа теория е Партията. Партията се третира като „авангард на работническата класа“ (при Маркс комунистите не са особена партия). Това е „партия от нов тип“, способна да едйства и нелегално, организирана по военному.
- Вторият момент в Лениновата политическа теория е теорията за империализма, дефиниран като монополистически капитализъм, преддверие на социалистическата революция. Тази революция ще избухне най-вече в „слабото звено“ на световната капиталистическа система, което Ленин вижда в Русия (според Маркс промяната ще започна в най-развитите индустриални държави).

Опитът да се премине директно към комунистическа организация (ликвидиране на пазара, реорганизация на управлението) в Русия през 1918-1920 г. завършва с неуспех, още повече се в страната има гражданска война. През 1921 г. Ленин въвежда т.нар. „нова икономическа политика“ (НЕП), по същество връщане към пазарна икономика, но при запазване на съветската власт. Така създаденото съветско общество през 1920-те години е своеобразен хибрид на пролетарска диктатура и пазарни елементи, което Ленин нарича „държавен капитализъм“, в който пролетарската държава е главният капиталист.

След смъртта на Ленин през 1924 г. основна фигура на световния комунизъм става **Йосиф Сталин**, който трансформира комунизма в тоталитарна идеология (вж.

„сталинизъм“ по-долу. След смъртта на Сталин през 1953 г. започва процес на диференциация на комунистическите проекти. Ражда се палитра от национални проекти: „самоуправленският социализъм“ на Йосип Броз Тито в Югославия; „китайският социализъм“ на Мао Дзедун; проектът на идеите „чучхе“ на Ким Ир Сен в Северна Корея; „еврокомунизмът“ на западноевропейските комунистически партии в Италия, Испания и Франция; „социализмът с човешко лице“ на Александър Дубчек в Чехословакия и т.н. (Dreyfus et al. : 2000) Основният модел на комунизма в СССР започва да се назовава с наименованието „реален социализъм“. **"Реалният социализъм"** идеологически означава:

- обявено поетапно придвижване към крайната цел – комунизъм като общество без държава и без икономическа експлоатация;
- ръководна роля на комунистическата партия в обществото, независимо дали формално има и други партии;
- обществена собственост върху средствата за производство (много ограничена частна икономическа дейност);
- възпитание в комунистически дух чрез идеологическия апарат на комунистическата партия.

Китайският комунизъм приема името „**маоизъм**“. Маоизмът не е разгърната теория. Той се определя предимно чрез различията си от съветския комунизъм. Основните идеи на Мао могат да се сведат до следното:

- основен световен конфликт е между „световния град“ (индустриалния север с два хегемона – империализма или САЩ и социалимпериализма или СССР);
- опора на революционните сили след Втората световна война е световното село;
- основните цели на комунизма са постижими чрез възпитание („културна революция“);
- главна революционна стратегия е „народната война“.

Еврокомунизмът оспорва няколко основни принципа на "реалния социализъм":

- вместо „ръководна роля на комунистическата партия“ – политически плурализъм с постигане на идейна хегемония на левите сили;
- вместо „диктатура на пролетариата“ – широка демокрация за народа;
- вместо „център на световния комунизъм“ (СССР) – „полицентризъм“.

Теоретично еврокомунизмът черпи идеи от „западния марксизъм“ на Роза Люксембург и Антонио Грамши, сред които най-вече идеята за достигане на „културна хегемония“ преди решаването на въпроса за политическата власт.

Анархизмът е политическо течение, развиващо се често в средите на социализма, но бързо придобило самостоятелност. През XIX век анархизмът се развива в почти всички европейски държави, както и в САЩ. Сред видните му фигури са руснаците

Михаил Бакунин и Пьотър Кропоткин, англичанинът Уйлам Годуин и американецът Бенджамин Такър. Сред най-влиятелните анархисти е и французинът **Пиер-Жозеф Прудон**.

Идеята на Прудон е своеобразен синтез на политическия либерализъм и социално-икономическия комунизъм. Според него противопоставянето на свободата на индивида (либерална гледна точка) и на социализацията на индивида (социалистическа гледна точка) е неправилно. Човешкото развитие се проявява, според Прудон, в две тясно свързани тенденции: освобождаването на индивида и освобождаването на обществото. Без индивида обществото е само първична плазма, извън обществото индивидът е само материя, подлежаща на използване. Задачата е уравнивяването на индивида и обществото (Ory 1987 : 264-280).

Политическият проект на Прудон може да се определи като самоуправленски федерализъм. Той има две страни: икономическа и политическа.

- Икономическият федерализъм се основава на "мютюелизма" (от фр. *mutuel*, съвместен). Според Прудон всяка частна собственост, поради това, че съществува в мрежа от взаимоотношения, постепенно се превръща в съвместна (мютюелитска). Светът се движи към постепенно федериране на мютюелистките собствености, към мютюелитско общество на трудещите се.
- Федеративната политическа демокрация за Прудон е допълнение на мютюелитската икономическа демокрация. Прудон вижда политическия си проект като уравнивяване на обществото и децентрализация на държавата, за да бъде интегриран държавният апарат в нацията, а след това – конфедериране на федерираните нации.

Прудонизмът има и силно политическо влияние в Парижката комуна през 1871 г., в руските Съвети през 1905 година; в самоуправленският социализъм на Тито в Югославия.

Генетически **социалдемократията** е свързана с марксизма, а социалдемократи се наричат марксистите след 1848 г., когато в Германия е забранен „Съюзът на комунистите“ Самият термин тогава означава, че представителната либерална политическа демокрация не е достатъчна, необходимо е допълването ѝ с гаранции срещу неравенството.

Социалдемократията е политическо течение, възникнало след разцеплението на II Интернационал през годините на Първата световна война. Социалдемократи се наричат онези марксисти, които не последват болшевиките (комунистите) след 1919 г. Съветската революция от 1917 г. е отправната точка на разграничаването на социалдемократите и комунистите.

Социалдемократите между двете световни войни (като Ото Бауер в Австрия, Леон Блум във Франция или лейбъристите във Великобритания) остават като цяло привързани към революционните цели и не изключват революционното насилие, но само в определени случаи: в отговор на насилието на буржоазията, която по този начин сама ще подкопае собствената си законност. Идеологическият синтез на „третия път“ социалдемократите виждат в смесената икономика – икономика, основана на ефективността и пазара, но със силен държавен сектор.

Когато през 1936 г. Джон Мейнард Кейнс публикува своята книга „Обща теория на заетостта, печалбата и парите“, социалдемократите веднага виждат в това икономическа теория, съответстваща на идеологическия им синтез. Теорията на Кейнс предоставя на социалдемократите идеи, съвместими със социалния реформизъм:

- намеса на държавата в икономиката;
- приоритет на потреблението като двигател на икономическия ръст;
- механизми за преразпределение на доходите с оглед на социалната справедливост.

От началото на 1950-те години западните социалдемократи постепенно изоставят позоваването си на марксизма като основен идеологически източник. Сред идейните източници на социалдемократията се посочват европейските хуманистични традиции, включително християнските. (Канев: 1998) Обновлението за социалдемократията идва през 1970-те години (като следствие от 1968) от социалистическите партии в Южна Европа (Франция, Испания, Гърция, частично Италия и Португалия). „Средиземноморският социализъм“ внася нови идеи в социалдемократическия идеологически корпус: „самоуправленския социализъм“, екологията, гражданското общество, културно-либертарните идеи, феминизма.

Днешният идеологически синтез на социалдемократията е плуралистичен и либерален. Съвременните социалдемократи изграждат идеологическата си самоличност върху стремежа си към общество, което е израз на свободата и справедливостта, равенството и солидарността (Канев 1999).

5. Тоталитарни идеологии.

Тоталитарните идеологии са идеологически синтези, които черпят своите идеи от различни източници. Тоталитаризмът е явление в политическия живот на XX век, но не е особена идеология. По-скоро става дума за измерение в политическото действие и политическата практика, позволяващо установяването на определен тип политически режим, основаващ се на тоталният контрол върху обществото от страна на властта.

Тоталитарните идеологии могат да се развият върху различни идеологически предпоставки, поради което между тях може да има противоречия или дори несъвместимост. Терминът „тоталитаризъм“, въведен от американеца **Карл Фридрих**, цели да насочи интереса на изследователя към наистина новото, което диктатурите на Хитлер, Мусолини и Сталин имат като общо, онова, което ги отличава от „обикновените“ авторитарни режими (Ory 1987: 722-732).

Въпреки общото между тоталитарните режими на Хитлер, Мусолини и Сталин, на идеологическо равнище такава общност е трудно да се установи. Между сталинската разновидност на комунизма от една страна, и нацизма и фашизма от друга страна, съществува значителна идеологическа разлика. Сталинизмът остава в рамките на марксисткия модел на универсално и отворено към всички общество на

справедливостта. Докато немският нацизъм и италианският фашизъм остават изцяло затворени в едни национален проект (дори и описван като „расов” от нацистите). При сталинизма обещаното бъдеще е за всички, при нацизма и фашизма – само за избраните нации и раси. Донякъде тази разлика обяснява и различната историческа съдба на тези форми на тоталитаризъм. След Сталин съветският тоталитаризъм се превръща в авторитаризъм или в пост-тоталитаризъм, основан най-вече върху клиентелизма. Нацизмът и фашизмът загиват в пламъците на световната война, която самите те разпалват.

Общото в практиката и на трите тоталитаризма е в милитаристката им етика - проектът е за „нов полис”, основан на „опита от траншеите”. Именно във войнишката етика (която е и етиката на мечата, на силата, на авторитета и йерархията) тоталитаризмът вижда изход от следвоенната криза. Това е и етика на органичното единство (или тоталитарно единство), което не търпи никакви разделения.

Фашизмът не е толкова особена доктрина или идеология, а преди всичко действие. Във фашисткия синтез се сливат различни доктрини: етноцентристки национализъм, краен волунтаристки анархосиндикализъм, популистки цезаризъм. Общото между тях е отхвърлянето на буржоазното общество, на неговия рационализъм и материализъм. Фашисткия синтез е едновременно антилиберален и антимарксистки, той се опитва да се постави отвъд спора: капитализъм или социализъм. Фашизмът се появява като „трети път”: нито буржоазен, нито марксистки (Огу 2003).

Но този „абстрактен” ранен фашизъм, поемайки основното от етноцентристкия национализъм на „разочарованите от Първата световна война”, бързо загубва критическия си заряд и се превръща в идеология на социалния ред, в легитимация на статуквото. С това фашизмът се преобръща в радикален етатизъм. В центъра на идеологическия му универсум е една етическа държава, която интегрира индивидите в едно цяло, като ги поддържа в постоянна мобилизация около Дучето (Вождя). При това държавата е много по-силна от други държави, действително способна (за разлика от буржоазната държава) да наложи колективния интерес, но съвсем не и канеща се да изчезне (за разлика от марксистката държава).

Фашизмът, както го подсказва етимологията му (*fasci* означава снопове, емблема на единството и на властта в ликторските снопове от времето на древния Рим), има мисията да обедини, унифицира общността, да сведе множеството до държавното единство. Силната държава е цел на фашизма, но не и самоцел. За разлика от други авторитарни диктатури, които целят просто възстановяването на „стария ред” и неговите йерархии, за фашизма държавата е средство за създаване на един нов човек. Мусолини заявява: „За фашизма всичко е в държавата и нищо човешко, нищо духовно не съществува и няма стойност извън държавата.”

Националсоциализмът (нацизмът) на Хитлер довежда докрай логиката на фашизма, макар хитлеристите да са отхвърляли определението „фашистка” за тяхната партия. И той като фашизма се ражда от раненото национално самолюбие на германците, от следвоенната криза, от мизерията, глада и безработицата. И той възниква като бунт на обезсърчените срещу либералната държава и техническия

мит, срещу прогреса, довел в крайна сметка до световна война. Един от лидерите на нацистите и шеф на нацистката пропаганда - Гьобелс - заявява, че националсоциализмът е „истинският социализъм”, който кара класите не да се борят, а да живеят заедно в националната общност. Нацизмът заимства идеи от германските мислители, които са в традицията на т. нар. „германска революция”, обосноваващи световната роля на Германия. Известният с книгата си „Залезът на Запада” Освалд Шпенглер публикува през 1920 г. книгата „Прусачество и социализъм”. В нея той апелира за това, че социализмът трябва да бъде изчистен от марксизма и интернационализма и трайно да бъде вплетен в пруската традиция на дисциплината и авторитета (Ory 1987 : 542-545). Разбира се, тези афиширани референции остават част от политическата тактика. Комунистите и социалистите са първите политически противници, с които Хитлер се разправя.

Нацизмът обосновава новия колективен Прометей на човечеството – арийската раса. Арийският мит е по-стар от нацизма, тук Хитлер не прави никакво откритие. „Откритието” му е в назоваването на модерния Антихрист – евреите, които не са просто „богоизбраният народ”, а са раса. Бедите на Германия и света (пацифизъм, интернационализъм, демокрация на мнозинството) са резултат от осъществяването на „еврейския заговор”. Така според нацизма унищожаването на евреите е акт на спасение на човечеството. А арийците имат тази мисия. В този проект държавата не е самоцел, а средство за възраждането на арийската раса. Практическото осъществяване на този план е влязъл в историята по името „Холокост” – планираното и целенасочено избиване на евреите (а заедно с тях на циганите, на душевно болните и на всички смятани за „ненужни” категории) в Европа по времето на Втората световна война.

Сталинизмът често се квалифицира като тоталитарна разновидност на комунизма. Йосиф Сталин не излиза извън рамките на теоретичния комунизъм, но при него и с решаващото негово участие марксизмът е канонизиран, превръща се в официална идеология (догма), изтъквайки на преден план от текстовете на Маркс и Ленин онова, което е важно за управляващата класа.

Сталин се налага в политическата борба за власт след смъртта на Ленин като привърженик на виждането за „социализъм в една страна” (ревизия на Маркс, който смята комунизмът за световен проект, осъществен едновременно в най-развитите страни). Така защитата на СССР е основното условие за осъществяването на големия проект. В сталинизма Партията е основен инструмент за осъществяването на проекта. Но тя трябва да запазва „чистотата си”, т.е. непрекъснато да се прочиства от „враждебни елементи”. Новото общество ще върви по пътя на Маркс и Ленин, т.е. задължително ще измине определен път, който Сталин дефинира като „закономерности на социалистическото строителство” (Rouso 1999):

- обобществяване на средствата за производство означава най-напред тяхното одържавяване;
- индустриализацията;
- колективизация на селското стопанство (кооперативи);

- изострянето на класовата борба в хода на социалистическото строителство, което предполага засилването на диктатурата на пролетариата.

Сталинизмът е канонизиране на официалната идеология на „марксизма-ленинизма“. По това време се появяват първите учебници по марксизъм-ленинизъм. Това означава и недопускане на отклонения от канона (квалифицирани като „ревизионизъм“), референтната истина е официалната гледна точка.

Макар идеологически сталинизмът да остава в рамките на теоретичния комунизъм, управленската му практика създава един от примерите на тоталитарен режим: политическата полиция е всевластна, „чистките“ са масови и периодични, опозиция не се допуска, съветското общество е поставено на военни релси. След 1956 г. най-радикалните тоталитарни практики на сталинизма са критикувани от новите съветски ръководители, а сталинизмът по същество е обявен за „отклонение“ от комунизма.

Напоследък редица автори поставят сред тоталитарните идеологии, родени в XX век, и идеологията на радикалния ислямизъм. Политическото използване на исляма е стара практика в редица страни от Третия свят, но става особено интензивно към края на 1970-те години, когато в тези страни става все по-очевиден провалът на двете използвани дотогава стратегии на модернизация – западният капитализъм и съветският комунизъм.

Радикалният ислямизъм е реакция на неуспешната модернизация, но активизирането му е в период, в който в Западния свят също наблюдаваме в рамките на неоконсервативното движение развитието на протестантския фундаментализъм. Тази идеология превръща исляма в знаме на борбата със Запада и изобщо на отхвърлянето на всякакъв привнесен отвън модернизационен проект. В началото на XX в. ислямските мислители се противопоставят на национализма в Третия свят, включително под формата на панарабизъм, тъй като той оспорва идеята за ислямската общност (Ory 1987: 648-659).

Ислямът се използва като идеологическо оръжие на революционните демократи в ислямските страни, които през втората половина на 1950-те и през 1960-те години, най-често с революции и преврати, сменят прозападните постколониални правителства (в Египет, Либия, Пакистан, Ирак, Сирия). Но все още не става дума за радикален ислямизъм, а за смесица от антизападна реторика – пакистанският лидер Зулфикар Али Бхуто заявява през 1967 г.: „Нашата религия е ислямът, нашият строй е демокрацията, нашата икономическа система е социализмът.“

От средата на 1970-те години се активизират т. нар. „революционни ислямисти“, които се опират на **Рашид Рида**, който след премахването на халифата в Турция през 1926 г. се обявява за създаването на ислямска империя, основана на Шариата (Божия закон). Революционният ислямизъм черпи идеи и от движението на „мюсюлманските братя“ (основано през 1928 г. в Египет), които искат да интегрират Шариата в една модерна държава, но като запазят постиженията на модерната икономика и право (Nahavandi 2009: 13-16).

Революционният ислямизъм е много по-радикален и се обръща към корените на исляма, за да обоснове пълно скъсване със западния модернизъм. Египтянинът

Абдел-Салам Фарадж през 1970-те години прокламира, че убийството на омразния тиранин и разрушаването на езическите институции (т. е. институциите по западен образец) е задължение на вярващия. По същото време в Саудитска Арабия в милионен тираж се печатат творбите на Ибн Таймия, мислител от XIV в., който изповядва интегризъм. В политическата практика на революционният ислямизъм тоталитарен режим създават в Афганистан талибаните (1996-2002), основан на тоталния контрол върху обществото, задължителното спазване на религиозните предписания, премахването на всякаква опозиция.

6. Леви и десни идеологии в политиката.

Понятията ляво, център, дясно и съответно производните левица и десница, имат дълга история и продължават да се употребяват за назоваване на основни разграничения между политическите идеологии и партии. Произходът на понятията е от времето на Френската революция. Според един от съществуващите разкази, при гласуването за това, дали кралят може да бъде съден за делата си от Народното събрание, депутати гласували, като съответно заставали отляво или отдясно на председателстващия. Отляво застанали онези, които смятали, че кралят е подсъден, докато отдясно застанали застъпниците на идеята, че кралската власт е върховна и над нея не може да се упражнява друга земна власт.

Оттогава насетне не само във Франция, но и в останалите страни понятията левица и десница обозначават две протипопоставящи се страни в политическия процес. Трябва обаче да се знае, че тези понятия имат относително съдържание и левите от края на XVIII век не са същите леви от края на XX век, като същото се отнася и до десните. Също така онова, което можем да наречем левица в Европа днес, не е същото, което имаме предвид под левица в Тайланд или САЩ. Смисълът, който влагаме в понятията за ляво и дясно не е веднъж завинаги даден, съдържанието на тези понятия зависи както от епохите, така и от страните, за чиито общества говорим.

Все пак ляво и дясно са понятия от европейската история и в Европа днес тези понятия разграничават политическите сили и споделяните от тях идеологии по няколко основни въпроса. Таблицата представя в най-общи линии тези въпроси на разграничението.

<i>Ляво</i>	<i>Дясно</i>
Публични свободи	Частни свободи
Социална държава	Минимална държава
Интернационализъм	Национализъм
Демокрация на участието	Елитарна демокрация
Регулиран пазар	Свободен пазар

Светски морал	Религиозен морал
Наемни работници	Предприемачи
Солидарност	Конкуренция
Равенство	Свобода
Революция, промяна	Ред, статукво

Тези разграничения са резултат от дълго история, най-вече от последните сто години. Канадските политолози Ален Ноел и Жан-Филип Териен твърдят, че основното разграничение между лявото и дясното минава по темата за равенството (Noël & Thérien 2010: 37). Подобно становище развива и в своята книга „Дясно и ляво“ италианският философ Норберто Бобио (Бобио 2001: 134-135). Френският историк на идеите Филип Немо предлага друг критерии за разграничаването на идеологиите по тази ос – отношението към социалния ред. Той се позовава на древното разграничение между *physis* и *nomos*, между естественото и позитивното право. Това му дава основание да разграничи три големи групи идеологии – десни, леви, и по средата – либерално-думократични. (Nemo 2002 : 21)

Но по-прецизното разграничаване на лявото и дясното е възможно ако се опрем на системата от три основни идеологии – консерватизъм, либерализъм и социализъм. Разделителните линии тогава могат да противопоставят всеки три идеологии на третата. В този случай можем да идентифицираме три линии на идеологически разграничения, всяка от които разделя една лява от една дясна позиция, но тези три линии нямат едно и също съдържание.

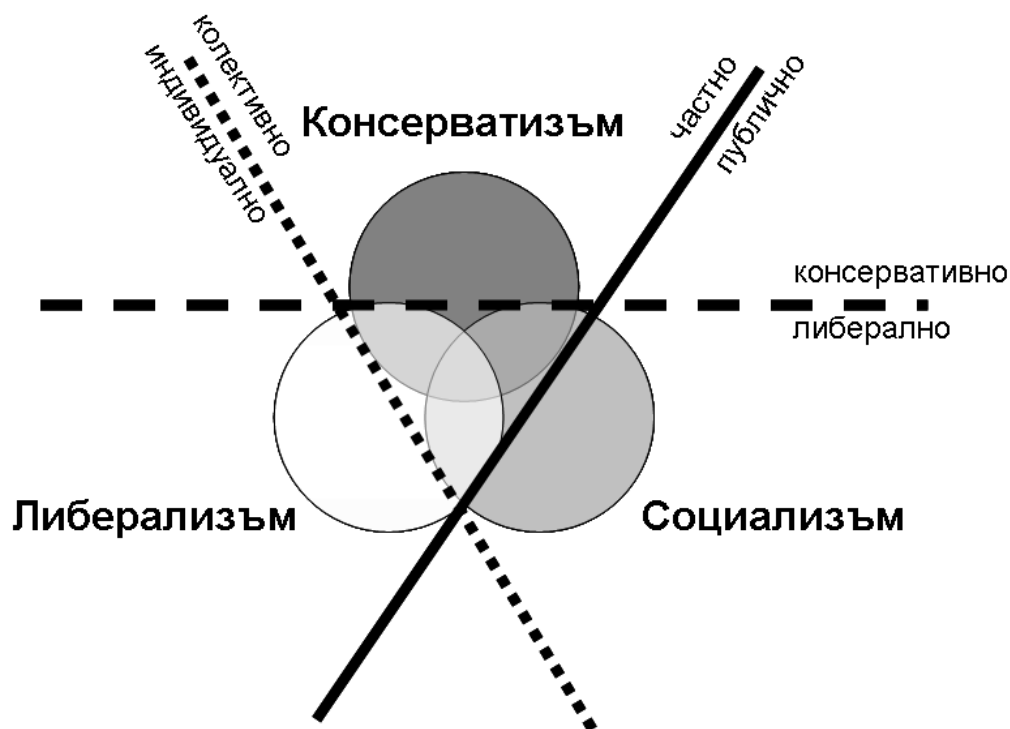
Едно класическо разделение между лявото и дясното е по линията на културния либерализъм – кое е приемливо, допустимо в социалното поведение и кое не е. Тук консерватизмът е на страната на забраните (в сексуалното поведение, в семейните отношения, в поколенските отношения), т.е. от дясната страна, докато либерализмът и социализмът са от либералната (лявата) страна, която е много повече пермисивна (разрешаваща свобода на избора в поведението).

Втората, също класическа ос на разделението между ляво и дясно е икономическата. Тук социалистите са на страната на публичната намеса в икономиката, на държавните гаранции за икономическа справедливост, докато либералите, заедно с консерваторите, са на страната на свободата на частната инициатива и срещу намесата на държавата в икономиката. Дясното гледна точка е гледната точка на свободния пазар, лявата гледна точка е гледната точка на регулирания пазар.

Третата ос на разграничаване е по отношение на индивидуализма и колективизма. Либералите по традиция поддържат тезата за абсолютната автономия на индивида, докато социалистите, но и консерваторите, заемат позицията на тясната зависимост на индивида от обществото, от колективната среда. Индивидуализмът срещу солидарността и колектива е класическо разделение в политическите идеологии.

Веднага трябва да се каже, че тези разделения не са от порядъка на разделенията между истина и неистина. Природата на тези разделения е философска, при тях индивидът прави своя избор на страна. В обществото и двете страни на тези разделение са присъщи, неотменими. Не може да има общество, основано единствено на индивидуалната инициатива, без същевременно да почива и на колективната солидарност. Не може да има свободен пазар без никакви ограничения и въпросът най-често е, доколко държавата да се намесва на пазара. Няма общество, което да е само пермисивно или само забранително в културен план, като дори най-либералните общества поддържат система от забрани в индивидуалното поведение.

Трите оси на идеологическа диференциация разделят всяка сама по себе си политическото общество на десни и леви, но отново това разделение не е извън конкретната историческа епоха и конкретната страна (общество).

Наред с обичайните и познати ни от историята идеологически направления, съществува едно, което трудно може да бъде квалифицирано в горната схема. Става въпрос за популизма. Днес **популизмът** са използва единствено като етикет за политическо заклеяване: обвинение към политическа партия или лидер, че дават неизпълними обещания, че подлъгват избирателите, че привличат гласоподаватели с нечестни методи, че не са надеждни политически актьори, на които може да се има доверие и с които може да се преговаря. „Популистки“ днес е синоним сега за много неща: лъжовен, подвеждащ, евтин, параден, елементарен, опростителски. Все повече напоследък „популистки“ се използва за обозначаването

на крайните, екстремистките политически стратегии, които апелират към „народа“ и го противопоставят на „елита“, „политиците“, „партиите“.

Френският политолог Пиер-Андре Тагиеф разграничава шест смислови области на популизма, като шест различни сфери на употреба на понятието. На първо място популизмът е политическо движение, което е проява на определени кризисни моменти в политическото развитие. На второ място популизмът може да бъде политически режим, практика на управление, позната в историята на Латинска Америка и на Европа през XX век. На трето място популизма може да се разглежда и като идеологическо явление. Повечето изследователи не смятат, че популизмът е идеологическа доктрина, която може да представлява обособен идеологически тип както либерализмът, консерватизмът или социализмът. Но по-скоро става дума за идеологически стил, който мобилизира темата за „народа“ в определена ситуация. Най-сетне популизмът е и нагласа, отношение към политическите приоритети, чувствителност към натиска от страна на публиката и стремеж да се отговаря почти автоматично на този натиск, независимо дали съответният политик споделя каузата на подобен натиск. Популизмът на пето място може да бъде и просто политическа реторика, употребявана от политици, които не можем непременно да квалифицираме като популисти, но които в определени политически моменти са склонни да прибегват до него. Най-сетне популизмът е тип легитимация на властта, проява на загрижеността на правителството към едно или друго масово очакване, независимо дали в стратегически план такова внимание е оправдано (Taguieff 2007).

Политическият популизъм е по-тясно понятие, него Маргарет Канован го класифицира в четири главни типа (Canovan 1999). На първо място това е популистката диктатура, съвкупност от разнообразни проявление на популисткия цезаризъм в историята, където се установява пряка връзка между лидера и народа, без посредничеството на елитите и партиите. Дали в ролята на Цезар ще е Наполеон Бонапарт, Александър Стамболийски, Хуан Перон или Владимир Путин е без значение. Важното е народът да идентифицира себе си в лидера, като го противопоставя на корумпираната политическа класа. На второ място, това е популистката демокрация, с който термин М. Канован нарича основани на плебисцита и референдума политически режими като този в Швейцария. Популисткият характер на демокрацията тук се проявява в това, че няма институционални прегради пред реализацията на мнението на мнозинството от народа. Токвил открива подобен феномен във всяка демокрация, като го нарича „тирания на мнозинството“. На трето място това е реакционният популизъм, който е популизъм на изключването. Той е както националистически, така и расистки, като често е и двете. Той изключва от сферата на гражданските права (и на политическата общност) инородците, другонерците, изобщо другите, натоварени с отговорността за колективните беди и трудности). И най-сетне четвърта разновидност на политически популизъм е дискурсивният популизъм на политическата класа, който внушава възможността от преодоляване на разделението в обществото и от достигането на едно социална и политическа хармония без противопоставяния и конфликти. Последното може да бъде прием и на демократични, и на авторитарни политически партии.

В някои анализи на популизма, именно за да се разграничи днешната негативна конотация на понятието от историческата му употреба, където конотацията не е единствено отрицателна, се назовава като „неопопулизъм“. С това употребяващите го автори назовават лидерството, което се проявява извън партийната система до момента на интегрирането му в нея. Така много популистски лидери ще се окажат по-късно съвършено интегрирани в системата, която яростно критикуват преди да станат чест от нея.

От аналитична гледна точка „популизъм“ не е ценностна квалификация. Можем да разграничаваме на първо време един реакционен от един демократичен популизъм, в зависимост от политическата роля, която употребата му играе, в зависимост от политическите резултати, които е постигнал, и в зависимост от политическите стратегии, които си е поставял. В същата логика популизмът може да се разглежда като „детската болест на демокрацията“ (според израза на Ален Турен), но също така и като отрицание на демокрацията (или поне на съвременната представителна демокрация).

Библиография

- Бентон, Ф. Консерватизмът, С., 1992
- Блекуел Енциклопедия на политическата мисъл, С.ЦИД, 1997.
- Бобио, Н. Дясно и ляво – основания и значение на едно политическо разграничение. С. ЛиК, 2001.
- Канев, Д., Новата социалдемократия, София, 1999.
- Канев, Д., Социалдемократията: „Класическият модел“, София, 1998.
- Колаковски, Лешек. Основни направления на марксизма, Издателство СОНМ, 2006.
- Констан, Бенжамен. Увод в конституционната политика. Кама, София 2002.
- Легутко, Ришард. Споровете за капитализма, Перо, София 1995.
- Малинов, С (съст.) Консерватизмът..Т. 1, С., 1999.
- Малинов, Светослав. Критика на политическия рационализъм. Изследване върху политическата мисъл на Едмънд Бърк. 2003.
- Ранд, Айн. Капитализмът: Непознатият идеал. Издателска къща МаК и Издателство Изток-Запад, 2006.
- Токвил, Ал. дьо. Демокрацията в Америка. Т. 1, част 1, Избор, 1996.
- Baechler, Jean. Qu'est-ce que l'idéologie ? Idées, Gallimard 1976.
- Canovan, Margaret. "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy". In: Political studies, no. 1, 1999.
- Colas, D. Dictionnaire de la pensée politique., P., Larousse-Bordas, 1997.
- Nahavandi, Firouzeh. Mouvements islamistes et politique, (sous la direction) Paris, L'Harmattan, 2009.
- Nemo O. Histoire des idées politiques qux Temps modernes et contemporains. P. PUF 2002.
- Ory, Pascal (sous la réd. de). Nouvelle histoire des idées politiques.. P. Hachette, 1987
- Ory, Pascal. Du fascisme. Perrin, 2003.
- Parenteau, Danic et Ian Parenteau. Les idéologies politiques. Le clivage gauche-droite, Presses de l'Université du Québec, 2008.

- Rousso, Henry (dir.). *Stalinisme et nazisme. Histoire et mémoire comparées*, Paris/Bruxelles, IHTP-CNRS/Complexe, coll. « Histoire du temps présent » 1999.
- Scruton, R. *A Dictionary of Political Thought*. L., Macmillan, 1982.
- Taguieff, Pierre-André. *L'illusion populiste : essai sur les démagogies de l'âge démocratique*. Paris : Flammarion, 2007.
- Viguery. R. *The New Right. We're Ready to Lead*. Falls Church, 1980.